

Anna Maria Zawadzka, Dorota Dykalska-Bieck

Wartości rodziców i tendencje materialistyczne dzieci

Chowanna 1, 235-254

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNA MARIA ZAWADZKA, DOROTA DYKALSKA-BIECK

Wartości rodziców i tendencje materialistyczne dzieci

Parent's values and children's materialistic tendencies

Abstract: Following the autodetermination theory research, we can conclude that social environment may lower people's well-being by enhancing the pursuit for extrinsic goals, inconsistent with human nature. Socioeconomic situation of the family, parental style of the mother, lack of communication in the family, divorce or lack of the father are indicated as sources of children's materialism. The aim of the paper is to answer the following questions: Are parental values linked with children's materialistic tendencies? If yes, how are they linked? Children and their parents were surveyed (study 1 — children age and parents, $M = 10,5$, study 2 — children age $M = 4,85$ and mothers). Children were asked about their associations with a happy person and about their materialistic aspirations. Parents filled the following value scales: Rokeach Value Survey (study 1) and Schwartz Portrait Values Questionnaire (study 2). The results show that mothers of materialistic children valued 'happiness' (study 1) and 'power' (study 2) more than mothers of non-materialistic children, whereas they valued 'mature love' (study 1) and 'tradition' (study 2) less than mothers of non-materialistic children. There were no differences between fathers of materialistic and non-materialistic children (study 1). However, in the group of materialistic children the values of their mothers and fathers differed. The fathers valued 'mature love' and 'pleasure' higher than the mothers whereas they valued 'happiness' lower than the mothers. The results imply that values of mothers pursuing extrinsic goals may be linked with materialistic tendencies of their children.

Key words: materialism, values, family, intrinsic and extrinsic goals.

Wprowadzenie

Badacze materializmu wskazują na dwie ścieżki rozwoju materializmu u osoby. Pierwsza ścieżka wynika z dążenia człowieka do kompensacji deprivacji potrzeb ekonomicznych i potrzeby bezpieczeństwa w dzieciństwie, druga — z procesu socjalizacji i wpływu na jednostkę rodziny, rówieśników i mediów (Dittmar, 2008; Górnik-Durose, 2002; Inglehart, 1990; Kasser, 2002; Solberg, Diener, Robinson, 2004).

W teoriach wywodzących się z organizmicznych koncepcji szczęścia (np. teorii autodeterminacji) twierdzi się, że materializm wiąże się z nastawieniem na realizację celów zewnętrznych (np. pieniądze, sława, atrakcyjność fizyczna). Ukierunkowanie na realizację celów zewnętrznych sprawia, że jednostka poszukuje swojej wartości poza sobą, co stoi w sprzeczności z wrodzoną potrzebą wzrostu i samorealizacji, którą gwarantuje ukierunkowanie na cele wewnętrzne (np. poczucie wspólnoty i związków z innymi, autonomia, kompetencje) (Ryan, Deci, 2000; Kasser, Ryan, 1993, 1996). W tym ujęciu szczęścia stwierdza się, że środowisko, w jakim jednostka wzrasta, może wzmacniać bądź utrudniać naturalne dążenia jednostki do realizacji celów wewnętrznych (Ryan, Deci, 2000).

Badania prowadzone w grupach adolescentów i studentów wskazują na rodzinę jako jeden z ważnych czynników odpowiedzialnych za materializm osoby. Dowodzą związków materializmu z sytuacją ekonomiczną rodziny, z rozbięciem rodziny i brakiem ojca, z preferowanym typem aspiracji życiowych matki i preferowanym stylem rodzicielskim matki (Flouri, 1999; Kasser et al., 1995; Rindfleisch, Burroughs, Denton, 1997; Rindfleisch, Burroughs, 1999).

Z badań dotyczących korelatów materializmu osób dorosłych można wyciągnąć wnioski o pozytywnych związkach wartości realizujących cele zewnętrzne (np. dostatnie życie, uznanie społeczne) i negatywnych związkach wartości realizujących cele wewnętrzne (pogoda ducha, Bóg, optymizm, życzliwość, uczciwość) z materializmem osób dorosłych (por. Górnik-Durose, 2007; Zawadzka, 2006).

W niniejszym artykule staramy się odpowiedzieć na pytania, czy, a jeśli tak, to jak wartości osobiste rodziców wiążą się z tendencjami materialistycznymi dzieci w dwóch grupach wiekowych: 4—6 i 9—12 lat.

Wyniki badań przeprowadzonych do tej pory wskazują, że materializm (poszukiwanie szczęścia w posiadaniu i gromadzeniu dóbr, nabywaniu dóbr materialnych oraz w dążeniach do celów finansowych) wiąże się negatywnie z dobrostanem jednostki (Fournier, Richins, 1991; Górnik-Durose, Janiec, 2011; Kasser, Ryan, 1993, 1996; Kasser,

Ahuvia, 2002; Richins, Dawson, 1992; Zawadzka, 2011). Jednak nadal niewiele jest publikacji, w których analizowane są przyczyny i samo zjawisko materializmu u dzieci. Zatem istotną z punktu widzenia dobrostanu jednostek i społeczeństwa jest analiza rozwoju materializmu u dzieci.

Prezentujemy tu wyniki dwóch badań, w których koncentrujemy się na analizie związku materialistycznego pojmowania szczęścia przez dzieci z rodzajem preferowanych przez rodziców wartości. Przyjmujemy, że rodzice dzieci pojmujących szczęście materialistycznie będą się różnić preferencjami wartości związanych z realizacją celów zewnętrznych od rodziców dzieci niematerialistycznych. Z kolei, rodzice dzieci pojmujących szczęście niematerialistycznie będą się różnić od rodziców dzieci materialistycznych preferencjami wartości realizujących cele wewnętrzne. W badaniu analizujemy dwie grupy dzieci: w wieku 4—6 lat i 9—12 lat, przyjmując, że mimo różnic rozwojowych w obydwu okresach życia związek materialistycznego pojmowania szczęścia z wartościami rodziców będzie istotny i będzie dotyczył różnic preferencji wartości realizujących cele zewnętrzne i wewnętrzne. Dalej przedstawiamy tło teoretyczne oraz metodę i wyniki dwóch przeprowadzonych badań.

Stosunek dzieci do posiadania i nabywania dóbr — perspektywa rozwojowa

Stosunek do posiadania i nabywania dóbr zmienia się wraz z wiekiem i możliwościami rozwojowymi dzieci. Z badań amerykańskich (John, 1999) wynika, że dzieci w zależności od wieku przywiązują różną wagę do posiadania i inaczej je odczytują. W pierwszym stadium (stadium perceptualnym — 3—7 lat) posiadanie ma znaczenie dla dzieci w aspekcie ilościowym, ten posiada, kto ma czegoś więcej. W kolejnym stadium (stadium analitycznym — 7—11 lat) dzieci zaczynają rozumieć posiadanie w odniesieniu do znaczeń społecznych, związanych z osiągnięciem statusu i samorealizacją. W trzecim stadium (stadium refleksyjnym — 11—16 lat) dzieci w pełni rozumieją posiadanie w odniesieniu do wartości dóbr, ich symboliki społecznej oraz niedostatku. W innych badaniach stwierdzono, że dzieci w tym wieku (8—12 lat) rozumieją i biorą pod uwagę (np. przy ocenie cech posiadacza marki) symboliczne znaczenie marek produktów (Belk, Bahn, Mayer, 1982; Achenreiner, John, 2003). Są też badania, w których wskazuje się, że dzieci pojmują znaczenie spo-

łeczne posiadania wcześniej niż na to wskazują badania amerykańskie. Zbadano dzieci chińskie w wieku od 6 do 12 lat (Chan, 2006). Dzieci te miały za zadanie stworzyć rysunek dziecka, które ma dużo nowych i drogich zabawek, lub takiego, które nie ma zabawek. Następnie badacz rozmawiał o tych rysunkach z dziećmi. Wyniki badania wskazały, że istnieje istotna różnica w spostrzeganiu przez dzieci kogoś, kto ma, i kogoś, kto nie ma zabawek. Młodsze dzieci wiązały posiadanie dużej ilości rzeczy ze szczęściem, z przyjaźnią i zadowoleniem z siebie; starsze łączyły posiadanie dużej ilości rzeczy z rozrzutnością i marnotrawstwem. Innymi słowy, młodsze dzieci były w stanie (przeciwnie do wyników badań amerykańskich — por. John, 1999) określić wartość posiadania, odnosząc ją do zaangażowania emocjonalnego czy znaczeń społecznych.

Badacze wskazują również, że materializm może być wyższy w okresie adolescencji (12—13 lat) niż w okresach przed (8—9 lat) i po adolescencji (16—18 lat), i przypuszczają, że wiąże się to ze spadkiem poziomu samooceny u dzieci w okresie dojrzewania (Chaplin, John, 2007). Z badań wynika, że dzieci materialistyczne (w wieku 9—14 lat) więcej kupują i mniej oszczędzają, zainteresowane są nowościami na rynku i bardziej podatne na reklamę niż dzieci niematerialistyczne (Goldberg et al., 2003).

Wnioski z zaprezentowanych badań pozwalają sądzić, że już w wieku 6 lat dzieciom mogą być dostępne społeczne i emocjonalne znaczenia posiadania. Znaczenia te wraz z wiekiem stają się dla dzieci bardziej oczywiste.

Wpływ rodziny na socjalizację konsumencką dzieci

Wpływ wartości i postaw rodziców na wartości i zachowania dzieci

Autorzy badań nad dziecięcymi zachowaniami konsumenckimi starają się wyjaśnić socjalizację konsumencką dzieci jako funkcję wpływów środowiska. Pierwszym środowiskiem społecznym, w jakim dziecko uczy się zachowań, jest rodzina. Badacze dowodzą, że wartości kształtują się pod wpływem socjalizacji w rodzinie; mówią o transmisji pokoleniowej wartości (por. Brzozowski, 1988; Skarżyńska, 1991). Posiadane przez jednostkę wartości niosą za sobą skutki poznawcze, afektywne i behawioralne (Rokeach, 1973). W badaniach ustalono związki prefe-

rencji wartości konformizmu i samokierowania u rodziców i ich dzieci (Skarżyńska, 1991), ponadto wskazano na korelacje między systemami wartości preferowanymi przez rodziców i przez młodzież (Brzozowski, 1988). Z badań nad wpływem wartości rodziców na wartości dzieci wynika, że może on dotyczyć innych wartości ojca i innych wartości matki. Theodore Newcomb i George Svehla (1937) dowiedli, że matki bardziej niż ojcowie wpływają na wartości religijne swoich córek, a ojcowie bardziej niż matki wpływają na wartości polityczne córek. W badaniach wskazuje się również, że transmisja wartości z rodziców na dzieci jest bardziej efektywna w określonych warunkach. W jednym z badań dowiedziono, że istnieją związki pomiędzy preferencjami wartości religijnych u rodziców i ich dzieci; zgodności te były większe, gdy rodzice wyznawali te same wartości religijne, byli w młodszym wieku i mieli dobre relacje z dziećmi (Hoge, Petrillo, Smith, 1982). Stwierdzono także, że autorytarny styl rodzicielski moderuje stopień, w jakim wartości dzieci przypominają wartości rodziców. Ustalono, że ciepły styl rodzicielski (oparty na zaufaniu, braku hipokryzji, sprawiedliwości) prowadzi do efektywnej transmisji wartości (Rohan, Zana, 1996).

Oprócz stwierdzenia transmisji wartości w środowisku rodzinnym badacze wskazują także na związki postaw rodzicielskich z wartościami i zachowaniem dzieci. Przebadano związek stylów rodzicielskich i warunków socjoekonomicznych osoby w okresie dzieciństwa (5 lat) z typem preferowanych przez tę osobę w jej dorosłym życiu (w wieku 31 lat) wartości (Kasser, Koestner, Lekes, 2002). W badaniach ustalono, że restrykcyjny styl rodzicielski i gorsze warunki socjoekonomiczne w dzieciństwie korelowały pozytywnie z preferencjami wartości konformizmu i negatywnie z wartością samokierowania u osoby dorosłej. Z kolei, ciepły styl rodzicielski korelował negatywnie z preferencjami wartości konformizmu.

Zbadano także związki pomiędzy postrzeganymi postawami rodziców a preferowanymi wartościami studentów (Kasser et al., 1995). Okazało się, że studenci zorientowani na sukces finansowy — w porównaniu ze studentami zorientowanymi na wartości prospołeczne — postrzegali swoich rodziców jako dających mniej autonomii i wsparcia oraz mniej zaangażowanych. Z jeszcze innych badań wynika, że postawy rodzicielskie wiążą się ze sposobem realizacji celu przez dziecko — postawa akceptacji ojca i matki wiąże się z efektywnym stylem realizacji celu dziecka, z kolei odrzucanie dziecka wiąże się z nieefektywnym sposobem realizacji celu przez dziecko (Chryc-Gawrychowska, Błażek, 2004). Uzyskane wyniki badań wskazują, że style rodzicielskie i warunki socjoekonomiczne mogą kształtować wartości dzieci.

Rodzina a postawy dzieci wobec posiadania i nabywania dóbr — przegląd badań

Z przeprowadzonych dotychczas badań wynika, że pewne wymiary środowiska rodzinnego (postawy rodzicielskie matek, status socjoekonomiczny rodziny, sytuacja rodzinna dziecka) wiążą się z tendencjami materialistycznymi u młodzieży i studentów. W toku badań dotyczących związku sytuacji rodzinnej dziecka z jego zachowaniem konsumenckim stwierdzono, że dzieci z rodzin rozbitych wykazują wyższy poziom preferencji wartości materialistycznych i konsumpcji kompulsywnej w porównaniu z dziećmi z rodzin pełnych (Rindfleisch, Burroughs, Denton, 1997). Inne badania także wskazują, że dzieci rodziców rozwiedzionych i będących w separacji miały wyższe poziomy preferencji wartości materialistycznych i konsumpcji kompulsywnej (ibidem). Związek pomiędzy strukturą rodziny a konsumpcją kompulsywną jest mediowany przez zasoby rodziny i stresory rodzinne. Z kolei, preferencje wartości materialistycznych są moderowane przez status socjoekonomiczny rodziny. Socjalizacja dzieci w rodzinach rozwiedzionych przyczynia się do tego, że gromadzenie obiektów materialnych może być przez dzieci z takich rodzin traktowane jako sposób radzenia sobie ze stresem i z niepewnością. Aric Rindfleisch i James Burroughs (1999) zbadali zależność materializmu i satysfakcji dziecka od struktury rodziny. Wyniki badań wskazały, że struktura rodziny dzieciństwa moderuje relacje pomiędzy materializmem a satysfakcją z ojca. U jednostek z rodzin pełnych istnieje negatywna korelacja pomiędzy satysfakcją z ojca i materializmem, u jednostek z rodzin rozbitych — przeciwnie. Nie stwierdzono podobnej korelacji w badaniu satysfakcji dzieci z matek.

Z innych badań można wyciągać wnioski dotyczące postaw rodzicielskich, sytuacji socjoekonomicznej rodziny i tendencji materialistycznych dzieci. Tim Kasser, Richard Ryan, Malvin Zax i Arnold Sameroff (Kasser et al., 1995) przeanalizowali związek wybranych charakterystyk matek i środowiska rodzinnego z postawami materialistycznymi i prospołecznymi adolescentów. Adolescenti, którzy wysoko oceniali aspiracje związane z sukcesem finansowym w stosunku do innych typów aspiracji, mieli mniej troskliwe matki. Okazało się również, że bardziej materialistycznie nastawieni byli adolescenti, których matki ceniły sukces finansowy bardziej niż inne wartości. Eirini Flouri (1999) zbadła, jak materializm matek wiąże się z materializmem młodzieży (adolescentów i osób w wieku wczesnej dorosłości — 18—23 lata) oraz jak materializm młodych ludzi wiąże się z wpływem rówieśników, praktykami religijnymi i socjalizacją ekonomiczną dzieci. Wyniki badania potwierdziły, że materializm dzieci wiązał się negatywnie z praktykami religijnymi, sa-

tysfakcją z matki i częstością rozmów z rodzicami o tym, jak zarządzać pieniędzmi, oraz pozytywnie z wpływem rówieśników i podatnością na wpływ dziecka oraz materializmem matki.

Wyniki innych badań pozwalają w sposób pośredni wnioskować o związku środowiska rodzinnego z tendencjami materialistycznymi dzieci. Les Carlson, Stanford Grossbart i J. Kathleen Stuenkel (1992) przeprowadzili badanie socjalizacji rodzicielskiej w aspekcie komunikacji konsumenckiej. Wyniki wskazały, że matki, które są restrykcyjne i ciepłe w relacjach z dziećmi, komunikują się z dziećmi w sposób wzmacniający monitorowanie samego siebie i samokontrolę czynności konsumpcyjnych. Okazało się także, że matki, które respektują opinię dzieci, wzmacniają rozwój umiejętności podejmowania decyzji konsumenckich u dzieci.

Badanie 1

Celem prezentowanego badania 1 jest sprawdzenie, czy, a jeśli tak, to jakie wartości preferowane przez matki i preferowane przez ojców wiążą się z materialistycznym pojmowaniem szczęścia przez dzieci oraz jakie są różnice w wartościach matek i ojców dzieci pojmujących szczęście materialistycznie i tych pojmujących szczęście niematerialistycznie. Przeprowadzone do tej pory badania dzieci w grupie wiekowej 9–12 lat pozwoliły ustalić, że dzieci w tym wieku rozumieją symboliczne znaczenie marek i posiadania dóbr (por. Achenreiner, John, 2003; Belk, Bahn, Mayer, 1982). O ile wiadomo autorkom, nie prowadzono do tej pory badań na tej grupie wiekowej dotyczących związku wartości rodziców z materialistycznym pojmowaniem szczęścia przez ich dzieci.

Na podstawie wyników wcześniejszych badań, w których stwierdzono, że materializm matek wiąże się z materializmem dzieci (Flouri, 1999), że style rodzicielskie matek wiążą się z aspiracjami dotyczącymi sukcesu finansowego dzieci (Kasser et al., 1995), założono, że istnieje związek pomiędzy wartościami osobistymi matek a materializmem dzieci (tj. kojarzeniem szczęścia przez dzieci z zakupami i pieniędzmi). Uznano, że jednostka ukierunkowuje się na cele zewnętrzne wówczas, gdy środowisko, w jakim wzrasta, wspiera realizację tego typu celów (ibidem). Zatem założyłyśmy, że matki dzieci materialistycznych będą bardziej cenić wartości realizujące cele zewnętrzne niż matki dzieci niematerialistycznych; i przeciwnie, matki dzieci nie-

materialistycznych będą bardziej cenić wartości realizujące cele wewnętrzne.

Z kolei, biorąc pod uwagę wyniki badań, które wskazują na kompensację dobrami materialnymi braku ojca w rozbitej rodzinie (Rindfleisch, Burroughs, 1999), na znaczący wpływ matki i komunikacji z nią na socjalizację konsumencką dzieci (Carlson, Grossbart, Stuenkel, 1992) oraz fakt, że zgodnie z tradycyjnymi rolami płciowymi przyjmuje się, że rolą mężczyzny jest zapewnienie bytu finansowego rodzinie, założyliśmy, że wartości matek będą mieć większe znaczenie w pojmowaniu materialistycznym szczęścia przez dzieci niż wartości ojców.

Metoda

Grupa badana. Przebadano 40 dzieci z województwa pomorskiego, w tym 22 dziewczynki i 18 chłopców w wieku $M = 10,5$ ($SD = 1,5$), oraz rodziców dzieci — 40 matek i 39 ojców. Dzieci pochodziły z rodzin o przeciętnym standardzie życia. Badani rodzice mieli najczęściej wykształcenie średnie i wyższe (oprócz kilku przypadków, w których matka lub ojciec mieli wykształcenie podstawowe czy zawodowe).

Materiały i procedura. W badaniu posłużono się przygotowanym specjalnie na cele badania z dziećmi wywiadem oraz Skalą Wartości RVS w adaptacji Piotra Brzozowskiego (1996).

Badanie składało się z trzech spotkań. Dwa pierwsze odbywały się z udziałem dzieci, trzecie z udziałem ich rodziców. Na pierwszym spotkaniu dzieci oswajały się w grupie z badaczem i sytuacją badania. Następnie odbywały się spotkania indywidualne, podczas których dzieci odpowiadały na pytania dotyczące spędzania wolnego czasu w rodzinie, między innymi: „Czy rodzice mają czas dla dziecka?“, „Kto daje pieniądze dziecku?“ i „Gdzie rodzice zabierają dziecko z sobą?“, „Co według ciebie oznacza »człowiek szczęśliwy«?”. Po kilku dniach od zakończenia spotkań indywidualnych odbyło się trzecie spotkanie — z matkami i ojcami dzieci. Podczas tego spotkania matki i ojcowie wypełniali skalę wartości ostatecznych ze Skali Wartości RVS Rokeacha. Wartości te stanowią cele egzystencjalne człowieka pożądane same w sobie i obejmują interesy indywidualne i społeczne. Badani udzielali odpowiedzi, porządkując wartości od najważniejszej („1”) do najmniej ważnej („18”).

Po przeprowadzeniu badania na podstawie odpowiedzi na pytanie: „Co według ciebie oznacza »człowiek szczęśliwy«?”, za pomocą techniki Q-sort wyróżniono 3 sposoby pojmowania szczęścia przez dzieci, były nimi: a) szczęście jako radość i zadowolenie, b) szczęście jako zakupy

i pieniądze, c) szczęście jako posiadanie przyjaciół. Następnie, odnosząc się do definicji materializmu Marsha Richinsa i Scotta Dawsona (1992) (wedle tej definicji, materializm polega na umiejscawianiu w centrum posiadania i wiązaniu posiadania ze szczęściem i z sukcesem w życiu), przyjęliśmy, że grupa dzieci kojarzących szczęście z zakupami i pieniędzmi jest grupą materialistyczną, a pozostałe dwie grupy są grupami niematerialistycznymi. Podobny sposób pomiaru tendencji materialistycznych za pomocą skojarzeń ze szczęściem był u dzieci stosowany z powodzeniem przez innych badaczy (por. Chaplin, John, 2007).

Wyniki

Wybrane zachowania rodziców w ocenie dzieci z grupy pojmującej szczęście materialistycznie i niematerialistycznie. Zanim przeszliśmy do analizy głównych założeń badania, postanowiłyśmy prześledzić, jak dzieci z badanych grup — pojmujących szczęście materialistycznie i niematerialistycznie — oceniały wybrane zachowania rodziców; zachowania oceniano na podstawie odpowiedzi dzieci na pytania: „Czy rodzice mają czas dla dziecka?“, „Kto daje pieniądze dziecku?“ i „Gdzie rodzice zabierają dziecko z sobą?“. Pytania te zadano, aby kontrolować pewne zmienne mogące mieć znaczenie w przypadku badanych zależności. Pytanie o czas dla dziecka zadano, gdyż z wcześniejszych badań wynika, że dzieci mogą uczyć się kompensować uniwersalne potrzeby psychologiczne (w tym przypadku będą to potrzeby afiliacji) dobrami materialnymi i zakupami (por. Rindfleisch, Burroughs, 1999). Pytanie o źródło pieniędzy zadano, aby zorientować się, który z rodziców może odgrywać większą rolę w rodzinie w wymiarze socjalizacji konsumenckiej (por. Carlson, Grossbart, Stuenkel, 1992). Pytanie trzecie zadano w celu sprawdzenia, w jakie miejsca rodzice zabierają najczęściej swoje dzieci, a tym samym jakie z uwzględnionych środowisk socjalizują dziecko w większym bądź mniejszym stopniu. Uzyskane wyniki częstości prezentowane w procentach zawarto w tabeli 1.

Przeprowadzone analizy testem χ^2 nie wykazały istotnych różnic pomiędzy liczebnościami odpowiedzi na każde z trzech pytań w grupach dzieci pojmujących szczęście materialistycznie i niematerialistycznie. Wynik ten pozwala przypuszczać, że sytuacja rodzinna badanych dzieci była podobna. Dzieci z badanych grup nie różniły się istotnie co do oceny czasu, jaki poświęcają im rodzice, typu miejsc, w jakie rodzice je zabierają, oraz wskazań osoby (matki/ojca), która daje im pieniądze.

Tabela 1

Odpowiedzi dzieci z grup pojmujących szczęście materialistycznie i niematerialistycznie na trzy analizowane pytania (%)

Pytania		Sposób pojmowania szczęścia przez dzieci		
		materialistyczny — pieniądze i zakupy	niematerialistyczny	
			uśmiech i zadowolenie	przyjaciele
Czy rodzice mają czas dla dziecka?	tak	0,0	27,3	0,0
	nie	62,5	22,7	60,0
	trudno powiedzieć	37,5	50,0	40,0
Kto daje pieniądze dziecku?	matka	37,5	63,6	50,0
	ojciec	50,0	22,7	40,0
	oboje	12,5	13,6	10,0
Gdzie rodzice zabierają dziecko z sobą?*	do rodziny	25,5	45,5	40,0
	do sklepów	37,5	27,3	40,0
	na spacer	37,5	18,2	20,0
	do szkoły	0,0	19,1	0,0

* Dane nie sumują się do 100%, ponieważ dzieci miały możliwość wskazania więcej niż jednej odpowiedzi.

Źródło: Badania własne.

Różnice preferowanych przez matki wartości w grupach dzieci pojmujących szczęście materialistycznie i niematerialistycznie. Zanim przystąpiono do właściwych analiz, rangi wartości osobistych przeliczono na wartości standaryzowane z . Następnie zastosowano test t -Studenta dla grup niezależnych. Przeprowadzona analiza wskazała na istotne różnice pomiędzy średnimi preferowanych wartości „dojrzała miłość” i „szczęście” matek dzieci pojmujących szczęście materialistycznie i niematerialistycznie (por. tabela 2). Średnie preferowanych wartości „dojrzałej miłości” były wyższe, a średnie wartości „szczęście” niższe u matek dzieci pojmujących szczęście niematerialistycznie w porównaniu z matkami dzieci kojarzących szczęście materialistycznie.

Zaobserwowano także inne istotne różnice. Mianowicie, matki dzieci pojmujących szczęście jako zadowolenie i uśmiech wyżej cenili wartość „zbawienie” niż matki dzieci pojmujących szczęście materialistycznie, które w przeciwieństwie do tych pierwszych cenili wyżej wartość „równowaga wewnętrzna”. Z kolei matki dzieci pojmujących szczęście jako posiadanie przyjaciół bardziej cenili wartość „przyjemność” niż matki dzieci kojarzących szczęście materialistycznie (por. tabela 2).

Tabela 2

**Średnie i wartości testu *t*-Studenta dla matek dzieci
pojmujących szczęście materialistycznie i niematerialistycznie**

Wartości	Sposób pojmowania szczęścia przez dzieci		
	materialistyczny — pieniądze i zakupy	niematerialistyczny	
		uśmiech i zadowolenie	przyjaciele
Dojrzała miłość $t(24) = 2,56, p < 0,02$ $t(16) = 3,83, p = 0,001$	-0,73	0,06	0,46
Szczęście $t(28) = -2,7, p < 0,05$ $t(16) = 2,29, p < 0,05$	0,84	-0,24	-0,15
Równowaga wewnętrzna $t(28) = -2,05, p = 0,05$	0,60	-0,18	-0,09
Przyjemność $t(16) = -2,17, p = 0,05$	-0,55	0,02	0,40
Zbawienie $t(28) = 2,00, p < 0,06$	-0,56	0,26	-0,12

Źródło: Badania własne.

Różnice preferowanych przez ojców wartości w grupach dzieci pojmujących szczęście materialistycznie i niematerialistycznie. Przeprowadzono analizę wartości preferowanych przez ojców dzieci z trzech badanych grup. Zastosowano test *t*-Studenta różnic pomiędzy grupami niezależnymi. Analiza nie wskazała na istotne różnice preferowanych wartości ojców dzieci pojmujących szczęście materialistycznie i niematerialistycznie. Istotną różnicę zaobserwowano pomiędzy średnimi wartościami „poczucie własnej godności” ($t(28) = -2,97, p = 0,006$, $M_{niemat1} = -0,32$, $M_{niemat2} = 0,79$) i „pokój na świecie” ($t(28) = 3,42, p = 0,002$, $M_{niemat1} = 0,35$, $M_{niemat2} = -0,85$) u ojców dzieci pojmujących szczęście jako zadowolenie i uśmiech oraz ojców dzieci kojarzących szczęście z posiadaniem przyjaciół.

Różnice pomiędzy wartościami matek i ojców w grupach dzieci pojmujących szczęście materialistycznie i niematerialistycznie. Przeanalizowano różnice pomiędzy wartościami ojców i matek w każdej z badanych grup dzieci różniących się sposobem pojmowania szczęścia za pomocą testu *t*-Studenta różnic pomiędzy grupami zależnymi. Analiza ta wskazała na istotne różnice w preferencji wartości „dojrzała miłość” ($t(7) = -2,18, p = 0,024$, $M_m = -0,74$, $M_o = 0,52$), „szczęście” ($t(7) = 2,37, p < 0,05$, $M_m = 0,84$, $M_o = 0,14$) i „przyjemność”

($t(7) = -2,18, p = 0,066, Mm = -0,55, Mo = 0,56$) przez matki i ojców dzieci pojmujących szczęście materialistycznie. W tej grupie dzieci pojmujących szczęście materialistycznie ojcowie cenili wyżej wartość „dojrzałej miłości” i „przyjemności” niż matki, natomiast matki cenily wyżej wartość „szczęścia” niż ojcowie. Rodzice dzieci pojmujących szczęście jako zadowolenie i uśmiech nie różnili się pomiędzy sobą preferowanymi wartościami. Z kolei, rodzice dzieci pojmujących szczęście jako posiadanie przyjaciół różnili się co do preferencji wartości „poczucie własnej godności” ($t(8) = -2,39, p < 0,05, Mm = -0,22, Mo = 0,80$).

Podsumowanie

W przeprowadzonym badaniu ustalono, że matki dzieci pojmujących szczęście materialistycznie cenily wyżej wartości „szczęścia” i „dojrzałej miłości” niż matki dzieci pojmujących szczęście niematerialistycznie.

Wynik ten potwierdza przyjęte założenia, mianowicie wartość szczęścia odnosi się do realizacji celów zewnętrznych, co więcej, dotyczy realizacji własnych interesów (por. Rokeach, 1973), a wartość dojrzałej miłości dotyczy celów wewnętrznych. Okazało się także, że matki dzieci kojarzących szczęście materialistycznie mniej cenily wartości przyjemności i zbawienia niż matki dzieci niematerialistycznie kojarzących szczęście z przyjaciółmi oraz z uśmiechem i zadowoleniem. Te wyniki mogą określać odmienne wartości matek dwóch grup dzieci niematerialistycznych i matek grupy dzieci materialistycznych. Brak różnic w wartościach ojców dzieci materialistycznych i niematerialistycznych oraz wynik wskazujący na wyższe znaczenie dla ojców dzieci materialistycznych „dojrzałej miłości” niż znaczenie tej wartości dla matek może sugerować — zgodnie z przyjętymi w badaniu założeniami — że preferencje wartości związanych z realizacją celów zewnętrznych ojców (w porównaniu z preferencjami wartości związanych z realizacją celów zewnętrznych matek) mogą mieć mniejsze znaczenie w kształtowaniu się tendencji materialistycznych ich dzieci.

Badanie 2

Celem badania 2 było sprawdzenie, czy w przypadku dzieci młodszych (4—6 lat) można zaobserwować podobne tendencje do odnotowanych w badaniu 1. W badaniu 2 skupiliśmy się na analizie związku wartości matek z tendencjami materialistycznymi dzieci. Odwołując się do wyników badania 1 i badań poprzedników wskazujących na wpływ stylów rodzicielskich matek (Kasser et al., 1995; Kasser, Ryan, 1996) i wartości materialistycznych matek (Flouri, 1999) na wartości preferowane przez adolescentów i dorosłych, założyliśmy, że matki dzieci kojarzących szczęście materialistycznie oraz przejawiających preferencje aspiracji finansowych będą bardziej preferować wartości związane z realizacją celów zewnętrznych niż wartości związane z realizacją celów wewnętrznych w porównaniu z matkami dzieci kojarzących szczęście niematerialistycznie. Aby pogłębić wyniki uzyskane w badaniu 1, wskazujące, że matki dzieci materialistycznych wyżej cenią wartość szczęścia (tj. zadowolenia) w porównaniu z matkami dzieci niematerialistycznych, badanie 2 poszerzono o pomiar zadowolenia z życia matek.

Metoda

Grupa badana. Przebadano 40 dzieci — 22 dziewczynki i 18 chłopców, w wieku 4—6 lat, średnia wieku $M = 4,85$ ($SD = 0,86$), i 37 matek dzieci. Większość matek miała co najmniej wykształcenie średnie; tylko w trzech przypadkach — wykształcenie podstawowe. Dzieci pochodziły z rodzin o przeciętnym standardzie życia.

Materiały i procedura. Badanie odbywało się w przedszkolu. Zanim przystąpiono do badania, poproszono rodziców dzieci o zgodę na jego przeprowadzanie. Badanie składało się z dwóch spotkań. Pierwsze odbywało się z matkami, a drugie z dziećmi. Matki zbadano kwestionariuszem wartości PVQ (Portret Values Questionnaire) Shaloma Schwartza w polskiej adaptacji Jana Ciecucha i Zbigniewa Zaleskiego we współpracy z Shalomem Schwarzem (Ciecuch, Zaleski, 2011) oraz drabiną Cantrila (w adaptacji Janusza Czapińskiego, 1992).

Pomiar kwestionariuszem wartości PVQ polega na badaniu stosunku respondenta do stwierdzeń przez ocenę swego podobieństwa do osoby opisanej w stwierdzeniu na sześciostopniowej skali (od 1 — „zupełnie do mnie niepodobny” do 6 — „bardzo podobny do mnie”). Narzędzie to pozwala zbadać 10 obszarów wartości osobistych wyróżnianych przez Shaloma Schwartza, którymi są: osiągnięcia, samokierowanie, życzliwość,

uniwersalizm, tradycja, konformizm, stymulacja, hedonizm, władza, bezpieczeństwo.

Pomiar drabiną Cantrila składa się z pytania dotyczącego oceny ogólnego zadowolenia z życia, na które odpowiadają badani, stosując skalę od 0 („najgorsze życie, jakiego mógłbym się spodziewać”) do 10 („najlepsze życie, jakiego mógłbym się spodziewać”). Drabina Cantrila pozwala również uzyskać ocenę zadowolenia z życia w przeszłości i ocenę przewidywanego zadowolenia z życia w przyszłości za pomocą pytań: „Gdzie na tej drabinie umieściłbyś swój najgorszy tydzień ostatniego roku?”, „Gdzie na tej drabinie umieściłbyś swój najlepszy dzień minionego roku?”, „Gdzie umieściłbyś swoje życie sprzed 5 lat?”, „Jakiego spodziewasz się życia za 5 lat — gdzie mógłbyś je umieścić na tej drabinie?”. W badanej grupie średnia odpowiedzi matek na pytanie o ogólną ocenę zadowolenia z życia wyniosła $M = 7,22$ ($SD = 1,68$). Analiza rzetelności drabiny Cantrila dla matek wyniosła $\alpha = 0,56$ i nie była zadowalająca, dlatego też przeanalizowano wyniki dla każdej ze skal drabiny Cantrila niezależnie.

Badanie dzieci polegało na przeprowadzeniu wywiadów indywidualnych. W trakcie wywiadów badacz zadawał dzieciom pytania dotyczące sposobu spędzania wolnego czasu w rodzinie i wybranych zachowań konsumenckich oraz pytał, „kto to jest człowiek szczęśliwy”. Wśród pytań związanych z zachowaniami konsumenckimi były pytania, które miały pomóc zbadać aspiracje materialistyczne u dziecka (podobne sposoby pomiaru aspiracji z powodzeniem stosowali także inni badacze — por. Chan, 2003; Goldberg et al., 2003). Do pomiaru aspiracji materialistycznych dziecka użyto 4 stwierdzeń: (1) „Inne dzieci mają więcej rzeczy niż ja”, (2) „Chciałbym/Chciałabym, żeby rodzice dawali mi więcej pieniędzy do wydania”, (3) „Kiedy dorosnę, chcę zarabiać mnóstwo pieniędzy”, (4) „Chciałbym/Chciałabym, aby moi rodzice zarabiali więcej pieniędzy”, na które dziecko odpowiadało „tak” lub „nie”. Wynik dla aspiracji materialistycznych dzieci uzyskiwano, sumując odpowiedzi dziecka na każde z 4 stwierdzeń. Średnia wartość tej skali w przebadanej grupie wyniosła $M = 2,89$ ($SD = 0,99$).

Podobnie jak w przypadku badania 1 odpowiedzi na pytanie: „Kto to jest człowiek szczęśliwy?”, po przeprowadzeniu badania właściwego posortowano za pomocą techniki Q-sort. Postąpiono tak, gdyż badacze twierdzą, że podstawowe pojęcie szczęścia jest łatwe do zrozumienia bez względu na wiek (por. Chaplin, John, 2007). Na podstawie specyfiki wymienianych przez dzieci skojarzeń ze szczęśliwym człowiekiem wyłoniono trzy grupy wypowiedzi dzieci; były nimi: a) skojarzenia z zadowoleniem i uśmiechem (g1), b) skojarzenia z pieniędzmi i zakupami (g2) oraz c) skojarzenia z rodzicami i przyjacielem (g3). W badaniu przyjęto, że

grupa g1 i g3 to grupy kojarzące szczęście niematerialistycznie, a grupa g2 to grupa dzieci kojarząca szczęście materialistycznie.

Wyniki

Skojarzenia szczęścia dzieci i wartości matek. Zaobserwowano istotne różnice pomiędzy preferencjami wartości „władza” przez matki dzieci kojarzących szczęście z rodzicami i przyjacielem a kojarzących szczęście materialistycznie ($t(14) = 2,05, p < 0,059$) a preferencjami wartości „władza” przez matki dzieci kojarzących szczęście z zadowoleniem i uśmiechem ($t(18) = 2,14, p < 0,05$). Średnie dla preferencji wartości „władza” przez matki dzieci z badanych grup przedstawiają się następująco: kojarzenie szczęścia z uśmiechem i zadowoleniem — $M(g1) = 6,62$ ($SD = 2,32$), kojarzenie szczęścia materialistycznie — $M(g2) = 6,67$ ($SD = 2$) i kojarzenie szczęścia z rodzicami i przyjacielem — $M(g3) = 4,86$ ($SD = 1,35$). Matki dzieci kojarzących szczęście z rodzicami i przyjacielem preferowały istotnie niżej wartość „władza” w porównaniu z matkami dzieci kojarzących szczęście materialistycznie i kojarzących szczęście z uśmiechem i zadowoleniem. Pozostałe różnice były nieistotne statystycznie.

Aspiracje materialistyczne dzieci i wartości matek. Przeprowadzono analizę korelacji preferowanych przez matki wartości z wynikiem aspiracji materialistycznych dzieci. Analiza ta wskazała na istotną negatywną korelację aspiracji materialistycznych dzieci z preferowaniem wartości „tradycja” przez matki ($r(35) = -0,49, p = 0,003$). Pozostałe korelacje były nieistotne statystycznie.

Skojarzenia ze szczęściem dzieci i zadowolenie z życia matek. Aby ustalić, jak różniło się zadowolenie z życia matek dzieci kojarzących szczęście materialistycznie i matek dzieci kojarzących szczęście niematerialistycznie, zastosowano test t -Studenta różnic pomiędzy średnimi każdej ze skal drabiny Cantrila w trzech grupach dzieci. Uzyskany wynik wskazał na istotną różnicę między ogólnym zadowoleniem z życia matek dzieci kojarzących szczęście z uśmiechem i zadowoleniem a pozostałymi grupami matek dzieci kojarzących szczęście z pieniędzmi i zakupami ($t(18) = 2,16, p = 0,04$) i kojarzących szczęście z przyjacielem i rodzicami ($t(16) = 2,79, p = 0,013$). Średnie dla każdej z grup przedstawiały się następująco: $M(g1) = 8,36$ ($SD = 1,36$), $M(g2) = 6,89$ ($SD = 1,69$), $M(g3) = 6,29$ ($SD = 1,79$). Matki dzieci, które kojarzyły szczęście z uśmiechem i zadowoleniem, były bardziej zadowolone z życia niż matki dzieci z dwóch pozostałych grup dzieci. Pozostałe średnie dla skal drabiny Cantrila nie różniły się istotnie.

Podsumowanie

Uzyskane wyniki wskazały, że istnieje istotny negatywny związek pomiędzy aspiracjami materialistycznymi dzieci a preferencjami wartości tradycji przez matki (tj. respektowania i akceptacji obyczajów oraz idei związanych z kulturą i religią) oraz że matki dzieci kojarzących szczęście materialistycznie wyżej cenią wartość władzy niż matki dzieci kojarzących szczęście niematerialistycznie (z przyjacielem i rodzicami). Wartość władzy dotyczy celów zewnętrznych, a wartość tradycji — celów wewnętrznych. Zatem uzyskane tendencje w dużym stopniu są zgodne z przyjętymi w badaniu 2 założeniami, że wyższe preferencje wartości realizujących cele zewnętrzne i niższe wartości realizujących cele wewnętrzne matek sprzyjają rozwojowi tendencji materialistycznych u dzieci. Ponadto matki dzieci kojarzących szczęście materialistycznie oceniały gorzej swoje życie niż matki dzieci niematerialistycznych (kojarzących szczęście z uśmiechem i zadowoleniem).

Dyskusja i wnioski z badań

Zaprezentowane badania wpisują się w dyskusję na temat wpływu socjalizacji dziecka w kontekście rodziny na kształtowanie się tendencji materialistycznych u dzieci. W szczególny sposób badania te dotyczą problemu związku wartości preferowanych przez rodziców i tendencji materialistycznych dzieci. W badaniu stwierdzono, że matki dzieci o tendencjach materialistycznych (kojarzące szczęście materialistycznie — badanie 1 i badanie 2 — i mające aspiracje materialistyczne — badanie 2) bardziej cenią wartości realizujące cele zewnętrzne (szczęście, władza) niż wartości realizujące cele wewnętrzne (dojrzała miłość, tradycja). Co więcej, okazało się, że wartości związane z afiliacją i poczuciem wspólnoty (dojrzała miłość, tradycja) w największym stopniu różnicowały matki dzieci materialistycznych i niematerialistycznych. Uzyskane wyniki mogą stanowić poszerzenie poglądu, że materializm prowadzi do koncentrowania się na przedmiotach zamiast na relacjach z ludźmi (por. Kasser, 2002) w tym znaczeniu, że rodzice preferujący wartości dotyczące celów zewnętrznych mogą skupiać dziecko bardziej na przedmiotach niż relacjach z ludźmi. Wyniki przeprowadzonych tu analiz nawiązują do badań związku typu stylów rodzicielskich matek z typem aspiracji dzieci. Z badań tych wynika, że matki młodzieży wysoko ceniącej aspiracje społeczne i nisko aspiracje finansowe są bardziej troskliwe i ciepłe (co po-

średnio może wskazywać, że matki te cenią wartości związane z afiliacją niż matki młodzieży nisko ceniącej aspiracje prospołeczne i wysoko aspiracje finansowe (Kasser et al., 1995).

Okazało się również, że ojcowie dzieci materialistycznych i niematerialistycznych nie różnią się pod względem wyznawanych wartości, co może sugerować — zgodnie z badaniami eksplorującymi funkcje dóbr (por. Górnik-Durose, 2002) — że posiadanie dóbr w przypadku mężczyzn pełni funkcje instrumentalne i w związku z tym w inny sposób może wpływać na kształtowanie się tendencji materialistycznych u dzieci. Co ciekawe, w badaniu 1 okazało się, że ojcowie dzieci materialistycznych wyżej cenią dojrzałą miłość niż matki tych dzieci, co mogłoby dodatkowo potwierdzać wysnuwany wniosek. Warto również zauważyć, że w obydwu badanych grupach dzieci miały podobne treściowo skojarzenia ze szczęściem. Te skojarzenia dotyczą — oprócz pieniędzy i zakupów — także relacji z innymi oraz zadowolenia i uśmiechu, co może wskazywać na zasadność stwierdzeń o wczesnym pojmowaniu przez dzieci posiadania w kategoriach znaczeń emocjonalnych i społecznych (już wieku ok. 5 lat — por. Chan, 2006). Jednak grupę skojarzeń ze szczęściem, które dotyczy zadowolenia i uśmiechu, trudno jednoznacznie zinterpretować u dzieci młodszych (badanie 2). Jest tak dlatego, że kategoria ta może być kategorią opisową i stanowić inną jakościowo kategorię niż dwie pozostałe. Można przypuszczać, że właśnie z tej przyczyny matki dzieci kojarzących szczęście z zadowoleniem i uśmiechem oraz matki dzieci kojarzących szczęście materialistycznie nie różniły się co do preferencji wartości władzy. Biorąc pod uwagę wyniki wskazujące na lepszą ocenę swojego życia przez matki dzieci kojarzących szczęście z zadowoleniem i uśmiechem w porównaniu z ocenami matek dzieci z dwu pozostałych grup (badanie 2), można sugerować, że matki dzieci kojarzących szczęście z zadowoleniem i uśmiechem pojmują szczęście hedonistycznie, co mogłoby potwierdzić przypuszczenie o bardziej złożonej podstawie skojarzeń szczęścia z uśmiechem i zadowoleniem (tj. trudno jednoznacznie uznać, że jest to grupa niematerialistyczna). Jednakże aby to ustalić dokładnie, należy przeprowadzić dalsze analizy.

Zaprezentowane badania mają swoje ograniczenia. Pierwsze ograniczenie dotyczy użytego sposobu pomiaru tendencji materialistycznych u dzieci. Zastosowany pomiar tendencji materialistycznych dzieci warto w przyszłości poszerzyć (szczególnie w przypadku badania grupy dzieci młodszych — badanie 2) o pomiar skojarzeń szczęścia na podstawie wyboru wyselekcjonowanych przez sędziów obrazków tematycznych czy rysunków tematycznych wykonanych przez dziecko (Chaplin, John, 2007; Chan, 2006). Drugim ograniczeniem jest stosunkowo mała liczebność grup badanych osób. Badania dzieci ze względu na pewne

ograniczenia narzędziowe (związane z pomiarem materializmu dzieci) prowadzone są w mniejszych grupach, gdyż wymagają indywidualnej pracy z każdym z respondentów. Innym ograniczeniem przeprowadzonych badań może być wykorzystanie różnych skal wartości do badania preferencji wartości u rodziców. Być może zastosowanie tych samych kwestionariuszy pozwoliłoby ujawnić bardziej zbliżone typy wartości rodziców wiążące się z pojmowaniem materialistycznym i niematerialistycznym szczęścia przez dzieci. Warto także dodać, że liczba wartości różnicujących matki dzieci materialistycznych i niematerialistycznych nie jest wystarczająca.

W kolejnych badaniach warto zweryfikować uzyskane wyniki dotyczące związku wartości matek z materializmem dzieci za pomocą innych narzędzi służących do pomiaru preferencji wartości. Podobnie warto przebadать ponownie ojców w perspektywie wartości, aby móc z większą pewnością twierdzić, że wartości ojców nie mają znaczenia w kształtowaniu tendencji materialistycznych dzieci. W prezentowanych badaniach nie uzyskano istotnych różnic co do czasu poświęcanego przez rodziców dzieciom z trzech badanych grup. Jednak należałoby tę kwestię zweryfikować w kolejnych badaniach. W teoriach projektów osobistych wskazuje się, że jednym z mierników wagi celu życiowego jest czas poświęcany na realizację tego celu (Little, 1983).

Przeprowadzone badania mają zastosowanie praktyczne. Każdy rodzic chce, aby jego dziecko było szczęśliwe, ale nie każde pojęcie szczęścia wiąże się z dobrostanem. Ważne jest, aby rodzice uświadamiali sobie, jak wartości, jakimi kierują się w życiu, mogą oddziaływać na przyszłe motywacje dziecka i jego dobrostan. Temat wydaje się tym bardziej ciekawy, że rodzice swoimi wartościami mogą wpływać na przyszłe motywacje dzieci w sposób nieuświadomiony. Uzyskane wyniki skłaniają do stawiania kolejnych pytań i prowadzenia dalszych badań dotyczących wartości rodziców i tendencji materialistycznych dzieci.

Bibliografia

- Achenreiner G.B., John D.R., 2003: *The meaning of brand names to children: a developmental investigation*. "Journal of Consumer Psychology", vol. 13 (3), s. 205—219.
- Belk R.W., Bahn K.D., Mayer R.N., 1982: *Developmental recognition of consumption symbolism*. "Journal of Consumer Research", vol. 9, s. 4—17.
- Brzozowski P., 1988: *Przekazywanie wartości w rodzinie*. „Psychologia Wychowawcza”, nr 31 (2), s. 190—200.

- Brzozowski P., 1996: *Skala Wartości (SW). Polska adaptacja Value Survey M. Ro-keacha*. Warszawa (wyd. 1. — 1989).
- Carlson L., Grossbart S., Stuenkel J.K., 1992: *The role of parental socialization types on differential family communication patterns regarding consumption*. "Journal of Consumer Psychology", vol. 1 (1), s. 31—52.
- Chan K., 2003: *Materialism among Chinese children in Hong Kong*. "International Journal of Advertising and Marketing to Children", vol. 4 (4), s. 47—61.
- Chan K., 2006: *Exploring children's perceptions of material possession: a drawing study*. "Qualitative Market Research. An international journal", vol. 9 (4), s. 352—366.
- Chaplin L.N., John D.R., 2007: *Growing up in material world: age differences in materialism in children and adolescents*. "Journal of Consumer Research", vol. 34, s. 480—493.
- Chryc-Gawrychowska A., Błażek M., 2004: *Wpływ postaw rodzicielskich na style realizacji celów*. W: *Motywy cele, wartości. Przyczynek do zrozumienia stanu ducha i stanu umysłu współczesnych Polaków*. Red. E. Martynowicz. Kraków, s. 197—216.
- Cieciuch J., Zaleski Z., 2011: *Polska adaptacja Portretowego Kwestionariusza Wartości Shaloma Schwartza*. „Czasopismo Psychologiczne”, T. 17 (2), s. 251—262.
- Czapiński J., 1992: *Psychologia szczęścia. Przegląd badań i zarys teorii cebulowej*. Poznań.
- Dittmar H., 2008: *Consumer culture, identity and well-being*. [European Monographs in Social Psychology]. New York.
- Flouri E., 1999: *An integrated model of consumer materialism: Can economic socialization and maternal values predict materialistic attitudes in adolescents?* "Journal of Socio-Economics", vol. 28, s. 707—724.
- Fournier S., Richins M.L., 1991: *Some theoretical and popular notions concerning materialism*. "Journal of Social Behaviour and Personality", vol. 6, s. 403—414.
- Goldberg M.E. et al., 2003: *Understanding materialism among youth*. "Journal of Consumer Psychology", vol. 13 (3), s. 278—288.
- Górnik-Durose M., 2002: *Psychologiczne aspekty posiadania — między instrumentalnością a społeczną użytecznością dóbr materialnych*. Katowice.
- Górnik-Durose M., 2007: *Ważność dóbr materialnych w kontekście indywidualnych wartości i orientacji społecznych*. „Koloqwia Psychologiczne”. Nr 16: *Psychologia wobec dylematów współczesności*, s. 85—102.
- Górnik-Durose M., Janiec K., 2011: *Merkantylizm psychiczny, struktura celów a poczucie dobrostanu psychologicznego*. W: *Życie w konsumpcji, konsumpcja w życiu. Psychologiczne ścieżki współzależności*. Red. A.M. Zawadzka, M. Górnik-Durose. Gdańsk, s. 142—160.
- Hoge D.R., Petrillo G., Smith E.I., 1982: *Transmission of religious and social values from parents to teenage children*. "Journal of Marriage and Family", vol. 44 (3), s. 569—580.
- Inglehart R., 1990: *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton, NJ.
- John D.R., 1999: *Consumer socialization of children: a retrospective look at twenty-five years of research*. "Journal of Consumer Research", vol. 26, s. 183—213.
- Kasser T., 2002: *The high price of materialism*. Cambridge, MA.
- Kasser T., Ahuvia A., 2002: *Materialistic values and well-being in business students*. "European Journal of Social Psychology", vol. 32, s. 137—146.
- Kasser T., Koestner R., Lekes N., 2002: *Early family experiences and adult values: a 26-years, prospective longitudinal study*. "Personality and Social Psychology Bulletin", vol. 28 (6), s. 826—835.

- Kasser T., Ryan R.M., 1993: *A dark side of the American Dream: Correlates of financial success as a central life aspiration*. "Journal of Personality and Social Psychology", vol. 65, s. 410—422.
- Kasser T., Ryan R.M., 1996: *Further examining the American Dream: Differential correlates of intrinsic and extrinsic goals*. "Personality and Social Psychology Bulletin", vol. 22, s. 281—288.
- Kasser T. et al., 1995: *The relations of maternal and social environments to late adolescent's materialistic and prosocial values*. "Developmental Psychology", vol. 31 (6), s. 907—914.
- Little B.R., 1983: *Personal projects analysis: Trivial pursuits, magnificent obsessions, and search for coherence*. In: *Personality psychology, Recent trends and emerging directions*. Eds. D.M. Buss, N. Cantor. New York, s. 15—31.
- Newcomb T., Svehla G., 1937: *Intra-family relationships in attitudes*. "Sociometry", vol. 1, s. 180—205.
- Richins M., Dawson S., 1992: *A consumer values orientation for materialism and its measurement. Scale development and validation*. "Journal of Consumer Research", vol. 19, s. 303—316.
- Rindfleisch A., Burroughs J.E., 1999: *Materialism and childhood satisfaction: a social structural analysis*. "Advances in Consumer Research" (eds. E.J. Arnould, L.M. Scott), vol. 26, s. 519—526.
- Rindfleisch A., Burroughs J.E., Denton F., 1997: *Family structure, materialism, and compulsive consumption*. "Journal of Consumer Research", vol. 23, s. 312—325.
- Rohan M.J., Zana M.P., 1996: *Value transmission in families*. In: *The psychology of values. The Ontario Symposium*. Vol. 8. Eds. C. Seligman, J.M. Olson, M.P. Zanna. New Jersey, s. 253—274.
- Rokeach M., 1973: *The nature of human values*. New York.
- Ryan R.M., Deci E.L., 2000: *Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development and well-being*. "American Psychologist", vol. 55 (1), s. 68—78.
- Skarżyńska K., 1991: *Konformizm i samokierowanie jako wartości*. Warszawa.
- Solberg E.G., Diener E., Robinson M.D., 2004: *Why are materialists less satisfied?* In: *Psychology and the culture of consumption*. Eds. T. Kasser, A. Kanner. American Psychological Association Press.
- Zawadzka A.M., 2006: *Wartości osobiste tłumaczące orientację materialistyczną jednostki*. „Roczniki Psychologiczne”, T. 9, nr 2, s. 61—80.
- Zawadzka A.M., 2011: *O typach zakupów, które mogą zwiększać zadowolenie z życia*. W: *Życie w konsumpcji, konsumpcja w życiu. Psychologiczne ścieżki współzależności*. Red. A.M. Zawadzka, M. Górnik-Durose. Gdańsk, s. 194—214.